

За Македонската енциклопедија

XXI

ско гледиште, нашиот опстој во долготрајниот тек на историјата на Балканот. *Македонската енциклопедија* треба да биде темелна научна верификација на огромна маса факти, кои на нов начин ќе ја откријат и ќе ја претстават историската целина на македонската цивилизација од нејзиното настанување до денес.

Наоѓајќи се долготрајно во историјата под доминација на повеќе империи и нивните култури, нашиот простор со милениуми *in continuo* бил завладуван од повеќе кнежевства, царства, кралства и султанства и нивните различни култури. Тие на нашиов географски простор оставале траги кои културно и цивилизацијски го обликувале и збогатувале него. Надградувајќи се над нив и проникнувајќи се со нив во Македонија се прелевале, влевале и се амалгамирале вредности од кои се раѓала автохтоноста на македонската материјална и духовна култура. На тој начин нашиов простор со многубројните артефакти, личности, дела, настани, места, социјални, религиозни културни движења и процеси го среќаваме толкуван, но и присвоен во енциклопедиите на нашите соседи, најчесто атрибуиран како грчки, римски, бугарски, турски, српски, албански. Нашата Енциклопедија мора да го ослободи него и неговото историско цивилизацијско и културно богатство од сите тие немакедонски атрибути и да го протолкува, да го превреднува и на нов начин да го осмисли. Во таа смисла, *Македонската енциклопедија* треба да претставува историски пресврт на тој долг наш сопствен историски македонски пат до себеси. Таа мора да изврши епохален епистемолошки рез во превреднувањето на нашата долготрајна борба не само против големите и крвави зулуми вршени над нас, за наш опстанок на овој простор на кој опстои македонската цивилизација неполни три милениуми, туку и против сите видови супремации на туѓинскиот дух што се обидуваат да не присвојат, т.е. духовно и географски да не обезими и обезличи и кој континуирано менувајќи го само името, настојувал и денеска сè уште не престанува да се подготвува да му зададе завршен удар на нашиот сопствен национален оп-

стој. Токму затоа *Македонската енциклопедија* е историски неминовна и темпорално многу ургентна книга што треба да се напише.

При сето тоа треба да се рече и еден историски факт што како судбина нè следи нас во историјата. Ние дури и по АСНОМ 1944 година, кога ја создадовме својата национална држава, не успеавме да се избориме за целосен суверенитет на/над нашето автентично македонско гледиште и него целосно и сестрано, што е најбитно самостојно да го осмислиме дури и при постоењето на слободната македонска држава во втората половина на XX век.

Во големите историски пресвртници нашата национална судбина се решаваше повеќе, ако не и исклучиво, во европските метрополи: од Берлин или Москва, до Букурешт и Версај; од Јајце и Белград, до Софија и Атина. Дури и местото каде што се создаде новата македонска АСНОМ-ска држава, манастирот „Св. Прохор Пчински“, остана на туѓа територија. Таа историска ситуација имала свое влијание и врз нашата ментална, морална и интелектуална структура на однесување како народ. По АСНОМ (1944) тој постојано ограничен македонски суверенитет донекаде и самите си го наметнуваме. Ние долго не можевме да се ослободиме од сопствениот комплекс на инфериорност. Тоа дојде до израз дури и при историското прогласување на референдумот од 1991 година. Нас, имено, фатално нè следи еден своевиден скептицизам во нашиот сопствен македонски ум и во нашите сопствени сили. Не верувајќи во нив и не можејќи секогаш да се потпреме на нив, но притиснати од историските и геополитичките околности, во целиот XX век идејата, на пример, на федерализмот беше кај нас посилен од идејата на сепаратизмот. Ние повеќе од сите јужнословенски народи верувавме и се потпиравме на т.н. балканска, јужнословенска или југословенска федеративна идеја, а со самото тоа и на она што во околностите на СФРЈ можеме да го наречеме *југословенски центризам*.

Во извесна смисла доцнењето во создавањето на *Македонската енциклопедија* меѓу другото беше обусловено и од таа при-

чина, зашто ние повеќе верувавме во нејзиното проектирање и создавање (се разбира, и со наше присуство) во Белград или Загреб (*Југословенската енциклопедија* на Крлежа и беше изградена врз начелата на југословенската федерална идеја за целосна политичка и културна интеграција на југословенските народи), отколку во Скопје. Од сломот на таа идеја подоцна не извлековме радикални поуки. Тој наш кобен за нас национален менталитет секогаш да се потпираме на други, или пред сè на други (уште во Илинден 1903 велеа некои негови протагонисти: „Ако не загрмат бугарските топови – сами ќе пропаднеме“), го чувствуваме и денеска кога повторно сме опседнати од еден нов тип централизам што има само друго име – да го наречеме овојпат *евројски центрилизам*, уверени притоа дека сите наши грижи (економски, политички, социјални, образовни итн.) можат да се решат само ако тоа му го препуштиме, овојпат, на пример, на Брисел, на новиот европски центар. Ние, и порано и денеска, како да не веруваме и како да не сакаме да се потпреме на својата памет, постојано живеејќи го националниот комплекс дека не сме (или како да не сме) дораснати до неа и повеќе ѝ веруваме на паметта на европските или балканските центри и центри, особено на оние под чија доминација сме биле во нашата историја. Дури и во НОБ српските и црногорските емисари се наметнуваа да ни помагаат (или дури да нè водат) по директивите на т.н. централистички свршен чин.

Македонската енциклопедија треба да се обиде да го запре и да го пресече тој поданички македонски менталитет во нас самите како народ. Се чини дека со право Гоце сметаше дека најголем непријател на македонското ослободително дело не е Турската империја, туку ропското чувство кај Македонецот од кое тој тешко се ослободува. Само со духовната трансценденција на тоа ропско однесување ние ќе можеме да почнеме да се владееме како самостоен субјект и како самостојни кројачи на својата македонска судбина. И само на тој начин балканскиот и европскиот свет ќе нè третира се-

риозно како самостоен и независен субјект и како зрел историски народ. Зашто, навистина нема поголемо национално понижување за еден народ што држи до својот сопствен државен и политички суверенитет и до своето национално достоинство, да препушти за судбинските национални прашања други да решаваат за него и од негово име. Тоа нас не следи како национален фатум во XX в., од тоа имено ни страдаат поколенијата речиси целово столетие од Крушево до Јајце. Таканареченото однесување според други директиви: југословенски, балкански, европски (од Коминтерната преку Федерацијата до Европската унија) не третираше и до ден-денес не третира како ние да немаме своја сопствена свест, односно свое македонско гледиште изградено врз основа на својата сопствена памет и на своето сопствено паметење. Затоа долго и не можевме да го сфатиме значењето на своето сопствено место на Балканот и во Европа, кое постојано или ни го калемеа или ни го присвојуваа други. И во оваа смисла нашата Енциклопедија мора да изврши радикален епистемолошки рез за да престанеме да се владееме како божем центрите и културите што не опкружуваат, од една, и познатите моќни политички и духовни европски институции, од друга страна, да знаат за нас, за нашата политичка или културна судбина повеќе од нас самите, односно дека овие центри (и на Балканот и пошироко во Европа и во светот) да не познаваат подобро нас отколку што ние самите се познаваме себеси. Тој стил на однесување нашата Енциклопедија мора да го прекине. Новата македонска историска, политичка и културна стратегија мора да се потпре на нашиот сопствен ум и на нашите сопствени интелектуални творечки сили. Македонската уметност (и во претходните епохи и во новата македонска епоха) е мошне укажувачка парадигма. Таа не предупредува дека само доколку сме свои, оригинални и посебни во своето сопствено оригинално творештво, ние можевме и можеме да се вградиме во универзалните вредности на човештвото. Без тоа ние сме периферна и маргинална земја и ретко кој ќе смета со нас.

Денеска, како никогаш друг пат во своето историско минато, ги имаме сите претпоставки својот сопствен не само научен, туку и вкупен творечки потенцијал да го организираме во создавањето на *Македонската енциклопедија*. Таа базична македонска книга мора да биде најрелевантниот македонски историски, политички и културен компас, но и опора на секој наш човек за негова духовна ориентација во просторот и времето на Балканот. Во извесна смисла *Македонската енциклопедија* треба да биде една македонска семејна книга, неопходна во секој наш дом, односно за секој наш човек. Кон тоа нашата Енциклопедија треба да придонесе, останувајќи цврсто во одбраната на нашиот суверенитет, да се избегнат задругите историски проекти сите наши осамени и неизвесни талкања по страниците на нашата политичка историја, стоејќи цврсто и стамено врз темелите на нашата сопствена материјална и духовна култура како наша автохтона база и како наше цврсто упориште, откривајќи ја во нив и градејќи ја врз нив нашата изворна македонска автентична цивилизација. Само на тој начин *Македонската енциклопедија* ќе може уверливо и научно фундирано да му се спротивстави на хаосот што во нас го предизвикуваа и што не престануваат да го предизвикуваат балканските историографии уште од времето на пропагандите, па сè до денес *in continuo*.

Македонија во нејзината целост била и денес е окружена не само со завојувачките и присвојувачки аспирации на нашите соседи, кои и денес се владеат како да имаат сè уште нерасчистени историски сметки со нас, туку и со многубројните балкански енциклопедии во кои сме објект на тој и таков историски есап со нашата историја. Со појавата на нашата Енциклопедија треба да се обезвреднат старите балкански провинцијални анахронизми во однос на нашиот статус на Балканот и во денешната европска стварност. Свесни дека сите туѓи цивилизации и култури што овде постоеле не ни биле наклонети, бидејќи перманентно ја толкувале нашата историја, култура и цивилизација во духот на големодржавните проекти и

концепти, т.е. нè присвојувале сакајќи да нè обезличат, *Македонската енциклопедија* не треба да се создава како *полемичка книга*, како полемички судир на енциклопедии, туку како консеквентно и конзистентно хипостазирано македонско гледиште што ќе се реализира со научно-егзактен пристап, заснован единствено врз фактите и нивната неумоливост. Ние треба да ја проучуваме Македонија и нејзината цивилизација како Македонци кои сакаат да знаат што била таа библиска земја во долгиот историски протек на епохите што протатнале на неа. За таа цел во создавањето на *Македонската енциклопедија* треба да се изградат и осмислат многу нејзини нови и цврсти упоришта.

Овде ќе назначиме некои од нив што ги сметаме за базични.

Едно од централните прашања на нашата Енциклопедија е како во неа нашата наука да се однесува, на пример, кон книгите што ја истражувале Македонија, а го правеле тоа со еден студиозен, задлабочен научен пристап, на начин темелно емпириски верифициран, т.е. како да се однесуваме кон книгите, на пример, на еден Јордан Иванов, Дујчев, Кондаков, Григорович, Филов, Михелис, Верковиќ, Цвиик итн., определени од нив како бугарски, српски или грчки старини од/во Македонија и со видливи едни, други или трети национални тенденции. Тие истражувања треба да бидат вградени во *Македонската енциклопедија* како базични извори, кои, меѓутоа, ќе бидат вреднувани и превреднувани од македонското гледиште.

Како средишна, како централна земја на Балканот, како крстопат низ кој се допирале и се проникнувале повеќе големи цивилизации, како земја за која и на која се воделе големи и разурнувачки војни и походи, Македонија е една од оние која со столетија била разурнувана и ограбувана. Тие урнатини или грабежи што како музејски реликти се наоѓаат по големите балкански и европски национални музеи, зачувани како археолошки оази, биле привлечни за истражувања на мнозина странски археолози, етнологзи, историча-

ри на уметноста и др., кои дошле до многу важни резултати за нашиот долготраен опстој во историјата. Сите тие достигнуања ќе најдат место во нашата Енциклопедија, бидејќи веќе биле предмет на истражување и оценување на многумина македонски научни луѓе. Нашата Енциклопедија мора да ја краси еден компетитивен, а не еден антагонистички дух во проучувањата на нашиот историски и духовен македонски простор во историјата.

Притоа мораме да имаме предвид дека нашата поранешна заостанатост во овие национални научни дисциплини се должи на фактот што сите балкански народи многу порано создадоа свои национални држави, а со тоа и свои национални научни и културни институции. Затоа тие во своите Енциклопедии и нè третираат само како објект на истражување, секогаш од гледна точка на големодржавните проекти на балканските држави. Македонија дури откако создаде своја сопствена национална држава (1944) почна да ги става основите на своите научни и уметнички институции, кои потоа во новите историски услови со голем научен ентузијазам и дарба ги започнаа истражувањата на историјата на цивилизациите и културите на наша почва, за низ нив да го формулира и да го гради своето македонско гледиште за нас самите во историјата. Така почна големата повоена македонска ренесанса, која, меѓутоа, почна со проучувањата и на капиталните дела од науката и научните истражувања на нашите соседни култури. Имајќи ја предвид таквата ситуација во која се најдовме, разбирливо беше нашето доцнење. Кон тоа ние од енциклопедиските дела на нашите соседи и не можевме да бараме да имаат за нас поинакво мислење од она што тие го имаат во нив во втората половина на XIX в. и првата половина на XX в.

Но *Македонската енциклопедија* мора да ја покаже историската иронија на нивните енциклопедии кога тие во нив нè прашуваат: Каде ви е македонската култура? Каде е вашиот македонски јазик? Каде е вашето народно творештво? Вашите народни песни? Вашите востанија? итн., кога тие не биле ваши, кога песните ваши

се објавени како *б'лгарски* народни песни, а другите како *српски* или *грчки* итн. Тоа и такво однесување на Големо Едните, Големо Другите и на Големо Третите мора да биде сериозно историски разјаснето во *Македонската енциклопедија*. Од византиска, исламска, грчка, бугарска или српска перспектива сите тие одамнешни и сегашни хипотеки што можеби нешто значеа во однос на нашето народно творештво, јазик и култура во XIX век, денес, меѓутоа, веќе ништо не значат, зашто знаеме дека е тоа јазикот на наши луѓе, дека се тоа нивни песни и приказни што самите ги пееле и создавале (иако не секогаш самите ги собирале и објавувале). Во толкувањето на сите тие балкански анахронизми нашата Енциклопедија мора да расчисти и да биде фундаментална (токму како македонски *fait accompli*) темелна и принципиелна нивна коректура, свесни притоа дека нашето македонско гледиште го градиме врз бугарски, српски, грчки, турски итн. книги во кои, на пример, археолошки, етнологски или етнографски сме емпириски во некои од нив сеопфатно истражени.

Македонската енциклопедија мора да го изрази она специфично за македонската култура и цивилизација дека кај нас се раѓале и се создавале цивилизациите низ големи градби, но и низ уште поголеми разградби и пустошења, дека македонската историја се раѓала во бројни буни, востанија, историски порази, низ долготрајни трагични восклицанија за слобода и дека тоа беше историски и крвав лајтмотив на нашата историја. Сето тоа не ќе може да не повлијае и нашата Енциклопедија да биде една таква трагична, крвава книга, резимирана во познатиот стих на Конески дека сме ние рожба на едно смачкано ѝлеме што опстојувало врз начелото изразено во Гетеовиот стих „Умри и настани“ („Stierb und werde“). Нашата Енциклопедија ќе ги прикаже и познатите духовни конфронтации, како врвни вертикали од европски мащтаб, во вид на големите религиски и јазични спорови водени на наша почва и со епохално учество на нашата средина и на наши луѓе во нив (на пример, меѓу

иконофилите и иконокластите, познати и изразени кај нас преку богомилската ерес, потоа епохалната борба против тријазичниците и за рамноправност на јазиците, сè до спорот меѓу исихазмот на Палама и рационализмот на Варлаам рефлектиран преку нашиот бележит прилепчанец Акиндин).

Македонската енциклопедија, иако структурирана од блокови од бројни и различни (преку 40) области, професии, струки, треба да претставува една синтетичка органска и неразлична целина. Низ неа и во сите нив треба да биде импрегнирано нашето конзистентно македонско гледиште од чиј агол ќе се вреднува и превреднува секој факт, секој настан, појава, личност, дело. Низ многубројните артефакти од областа на материјалната и духовната култура на нашиов простор (било од областа на литературата, архитектурата, ликовните и музичките уметности, науките во разните области и на другото творештво, вклучувајќи го и народното, прикажани егзактно и сеопфатно, со нови извори и со нови аргументи, кои ќе дејствуваат сами по себе со својата сопствена документарна сила) нашата Енциклопедија треба да го изнесе на виделина судбинскиот македонски факт од кој треба да се види дека нашиот народ, живејќи на овие балкански простори во околности најтешки меѓу сите јужнословенски народи, не ја загубил сопствената свест за својата творечка посебност. Со тоа и може да се објасни зошто наспроти толкугодишни ропства, окупации и преименувања во Едни, Други или Трети, Македонија и Македонците се зачувале себеси како автономни културни субјекти, без што би се загубиле и би исчезнале во думаните на времето и во фуриите на историјата како мелница на малите народи.

Прикажувајќи ја Македонија во нејзиниот етнички и цивилизациски интеграл, нашата Енциклопедија треба да ја воздигне македонската земја како базична оска на Балканот околу која кружеле значајни и епохални по своето значење духовни процеси и реализации воопшто во балканскиот и словенскиот свет: од христијани-

зацијата на Словените до создавањето на нивното писмо што, родено во Македонија, се распространило од неа низ сиот словенски свет. Притоа, нашата Енциклопедија, доколку сака да биде прифатена во научниот свет, треба да ја прикаже историјата на Македонија со тоа што во неа ќе диференцира кои нешта, поими, вредности, артефакти итн. ѝ припаѓаат на *Македонија како држава*, која често во историјата била под политичка јурисдикција на големите балкански империи, а кои на *македонскиот народ како нејова индивидуална креација*, како автономна креација на македонскиот творечки дух. Во таа смисла *Македонската енциклопедија*, по големите дилеми во нашата и светската историска наука, е во овој временски час историски повикана да ја открие Македонија во историјата, што значи да ја прикаже политичката историја на Македонија и на македонската цивилизација воопшто, од VII век пред новата ера, т.е. од Пердика I и од епохата на старите македонски династии (особено македонската држава на Филип II и големиот екуменски поход на Александар), да го изнесе на виделина нејзиното раѓање, распространување и распаѓање и на тој начин да покаже како во тие долги македонски милениуми *ние сме биле постојано тука* и сме останале *на ова едно и исто историско место*, т.е. да го открие и објасни оној драматски историски процес како се распаѓала старата македонска цивилизација, како се асимилирале старите Македонци, како исчезнал нивниот јазик и писмо, како тие се елинизирале, како подоцна се словенизирале и како низ тие меѓусебни проникнувања на староседелците и новодојденците, низ тие многубројни селидби и преселби, низ тие духовни проникнувања на цивилизациите и културите на нашиов простор се создавал и се создал нашиот словенски македонски род и творечки вознес меѓу народите на нашиов Полуостров.

Географски Македонија по Балканските војни стана распарчена земја. Можеби е тоа балкански историски парадокс, но факт е дека Македонија била во својата географска целост и без грани-

ци и поделености единствено кога била завладеана од големите балкански империи кои дефинитивно се распаднаа по Балканските војни. По нив во сите нејзини соседи останаа делови од нејзината целост. Во извесна смисла денес Македонија прилега на историско и географско торзо со отсечени делови од нејзиното тело. Централно прашање на кое *Македонската енциклопедија* мора да даде одговор (а тој одговор и да го реализира на своите страници) е прашањето: Ако Македонија историски веќе не е можно да ги врати своите некогашни територии (ниту пак во новите европски интеграции тоа е потребно, бидејќи Европа во XXI в. ќе се изгради како единствен континент), би било апсурдно нејзе да ѝ се одречува историското и културното право таа да се проучува интегрално и на тој начин методолошки плаузибилно да ја напише својата политичка и културна историја како една единствена целина и во неа да ги вгради и проучи сите историски, политички, духовни и цивилизациски вредности што се случувале и одвивале на нејзината единствена територија на која таа опстојувала, дотолку повеќе што нашиот утрешен влез во Европа нема да се случи само како држава, туку во прв ред како народ?

Македонската енциклопедија е, всушност, историски повикана тоа да го стори и да покаже дека не само што е тоа можно, туку дека е тоа неопходно. Низ неа треба да се покаже дека таа македонска методолошка позиција е неминовна не ние како држава да ги демонстрираме своите аспирации кон денес туѓи државни територии, што е историски нонсенс, туку дека без примената на таквиот методолошки пристап да ја откриеме Македонија во нејзината историја ние не можеме да се објасниме, сфатиме и протолкуваме самите себеси, своето име, својата етногенеза и својата култура, односно македонската цивилизација, *in toto*, т.е. *ab ovo* од нејзината појава и нејзиното интегрално истрајување во историјата од искони до денес и на тој начин во балканистиката меѓу другите да изгради и свое македонско гледиште за нејзиното траење на Балканот во

просторот и времето. Тоа значи, наместо од монистичката, *Македонската енциклопедија* мора да појде и да понуди во истражувањето на т.н. историски факти една плуралистичка, односно полицентрична методолошка парадигма во осмислувањето на нејзината цивилизација и култура.

Што значи тоа?

Обземени од своите парцијални сознанија и методолошки позиции ние ретко кога забележуваме дека балканскиот духовен ареал е речиси единствен или близок во многу негови сегменти: јазик, вера, обичаи, архитектура, уметност, народно творештво, естетски сензибилитет итн. Во дамнешните епохи тој можел тешко да се разграничи. Притоа, не само што има, на пример, македонски паметници во дел на денешна Грција или во дел на денешна Бугарија, Србија или Албанија, туку и во денешна Македонија постојат грчки или српски и други културни паметници. Нашата Енциклопедија треба да остане на позицијата: сите балкански култури, без чиј било историски патернализам, да се проучуваат самостојно или дури заеднички и да се вградуваат во своите истории и во историите на својата култура, а со тоа и во своите енциклопедии, ставајќи акцент врз своите валоризации и ревалоризации на сите оние нивни вредности што имаат универзален, тоа значи заеднички, а не само посесивен карактер.

Така, што се однесува, на пример, за Античка Македонија, денешна Грција, како земја на високи и големи културни дострели, треба исто така да ја истражува и да ја вклучува во својата историја и тоа не би требало да ни пречи, како што ние ги истражуваме спомениците во Стоби, Хераклеја, Баргала, Лихнидос итн., кое не би требало пак на блиските Грци, како што е тоа случај со далечните денешни Италијанци да им пречи, бидејќи тие имаат место во историјата на културата на Македонија, па со самото тоа и во *Македонската енциклопедија*, но не како *македонска култура* (доколку таа не е создадена од Македонци), туку како *култура на Македони-*

ја што се принципиелно различни, иако во духовна смисла исти нешта. Според тоа, сосема е природно што грчката археологија ја истражува денес како дел и од културата на Грција (на пример, гробницата на Филип II во Вергина, односно Куклиш), но е елементарен некултурен (антикултурен) и нецивилизиран чин и нонсенс нашата држава и нашиот народ што го носат тоа историско име (Македонија, Македонци) да не ја вклучуваат античката македонска држава во својата култура и да не сметаат дека е тоа иста цивилизација со македонски, хеленски, римски, византиски, словенски, исламски, потем бугарски или српски период. Примената на плуралистичкиот, или поточно полицентричкиот пристап, како македонска исходна методолошка позиција, треба да покаже дека секоја национална Енциклопедија ја создава секој народ како свој поглед, но и како свој удел во историјата, создавајќи се во неа себеси и вградувајќи го во неа своето, во нашиов случај македонско гледиште на историските процеси. Енциклопедиите не ги пишуваат генерали, па тие да имаат милитантен однос едни кон други, та по стариот балкански обичај и да војуваат едни против други. Затоа тие и не треба меѓусебно да се спротивставуваат, туку како духовни реалитети да сукцедираат едни со други. Тоа пак значи дека ние од научна гледна точка треба да ѝ претставиме на својата и на светската научна јавност како во некои парадигматични случаи на исти личности, настани, историски појави гледа *Македонската енциклопедија*, односно како гледа грчката, бугарската итн., и која е нивната фактографска позиција и аргументација, а која нивната аксиолошко-естетска валоризација.

Ете, таквата плуралистичка и полицентричка, во својата основа неантагонистичка и најмалку милитантна во својот пристап и во својот дух македонската културна стратегија, треба всушност да ја афирмира и реализира нашата Енциклопедија. Со тој плуралистички и полицентрички пристап треба да се доведе во врска и македонската теорија во областа на литературата – теоријата на

повеќедомноста на некои наши писатели (Светите Кирил и Методиј, Климент и Наум, потем Пејчиновиќ и Крчовски, Миладиновци, Прличев, Жинзифов – сè до Рацин, Крстиќ, Вапцаров, Венко Марковски, Стојан Христов и др.). Но теоријата на повеќедомноста, односно на припадноста на некои наши писатели на грчката, бугарската, српската или на друга историја на книжевноста, треба да се универзализира како теорија, метод и пристап не само на литературните дејци, туку и на политичарите, философите, научниците (Д. Благоев, Т. Павлов, И. Снегаров итн.). Тука се наметнуваат повеќе дилеми: дали во нашата Енциклопедија треба да имаат место оние што се по род Македонци, родени во етничка Македонија и се вградиле во некоја од културите на балканските народи, та дури можеби и не се чувствувале Македонци, туку Бугари, Срби, Грци или Албанци? Дали да се вклучат оние што, обратно, пишувале за Македонија, т.е. обработувале исклучиво македонски теми, го правеле тоа на македонски јазик, но од големобугарска или големосрпска итн. позиција? Дали и оние што пишувале на некој од балканските или на светските јазици, а се чувствувале Македонци? Сите тие и други дилеми, трилеми или полилеми треба да се расветлат принципиелно, како методолошки дилеми на нашата Енциклопедија, пред да се пристапи кон нејзиното создавање и во тоа треба да се покаже голема широчина, добра желбеност, а не балкански фанатизам и антагонизам.

Значајно место во *Македонската енциклопедија* треба да има темелната и сеопфатната разработка на времето на пропагандите од средината на XIX, па сè до првите неколку децении на XX век, но и состојбата со пропагандите надвор, околу и внатре во Македонија денеска. Несомнено, главен фактор на македонскиот раскол во самиот наш народ, трагичен фактор на македонското разединување сè до актуелниов миг, се должи на нив. Патријаршистичките, егзархистичките и светосавските (видовденските) и исламистичките пенетрации во Македонија треба јасно да се лоцираат и

персонализираат. Тоа мора да се објасни се разбира, и на религиозен, но во прв ред на образовен и општодуховен културен план. На ова и во овие области треба да се стави посебен акцент. Тука имено во минатото што уште трае се изврши главниот удар врз единственото македонско тело и дух. Без темелно расветлување на времето на пропагандите, кое продолжително тече повеќе од едно столетие, не може да се постигне и оствари македонската историска и политичка кохезија, надминувањето на националните депресији на нашиот народ врз позицијата на македонското гледиште. Меѓутоа, тие треба да се објаснат не само со познатиот балкански феномен познат како национално предавство, туку и како феномен што го диктирале историските околности, но и како феномен низ чие ослободување нашиот народ доаѓал до својата зрелост како нација. Македонскиот народ минал низ пропагандите остварувајќи ја својата национална катарза. *Македонската енциклопедија* значи токму на овој план мора да изврши радикален пресврт и да даде базичен придонес, бидејќи тука лежи клучот на македонските и балканските трагични конвулзии и недоразбирања меѓу народите на нашиот Полуостров. На тој начин ќе стане јасно и зошто толку долго доцнеше нашето конституирање во самостојна нација и држава и зошто сето тоа (македонската дезагрегација, македонскиот национален раскол) се одвиваше долго и под диктатот на странски сили, независно од тоа што и многумина Македонци беа нивни експоненти, за потем, како во Балканските војни, регрутирани во разни војски, тие самите меѓусебно да војуваат, да се уништуваат и да се убиваат, а за време на политичките убиства во Софија, Милано или Виена, самите да пукаат едни во други.

Земајќи ги овие становишта за централни *Македонската енциклопедија* мора да изврши деромантизирање на историјата и демитологизирање на мноштво матни поими на кои се базираат и од кои исходуваат балканските енциклопедии, исполнети со историски митови и митологизации. Таа мора да ја сметне романтична-

та реторика од многубројните пригодни беседи, од т.н. историски романи, но и од т.н. историски факти и да ги подвргне нив на систематска анализа и на темелна ревизија. Со тоа таа ќе изврши кодификација на нови исходишта и на нови пристапи на балканските историографии, а со самото тоа и на балканските енциклопедии, особено на сите оние аотации што се однесуваат на Македонија воопшто. Низ тој темелен критички чин на преживеаните и веќе скиснати балкански идеологии, нашата Енциклопедија ќе може да понуди една радикално нова слика на Балканот, откривајќи на тој начин дека т.н. западна цивилизација и во поново време т.н. Западен Балкан, ниту биле, ниту се нешта што меѓусебно се исклучуваат. *Македонската енциклопедија* треба основната причина на трагичните и фатални балкански недоразбирања цврсто да ги лоцира токму во етноцентричките и панмегаломанските стратегии на балканските монархии што ги труеја и до ден-денес како рецидив не престануваат, со поголем или со помал интензитет, да ги трујат балканските народи. Како жестоко раскарани и спротивставени, овие народи повеќе пати во историјата војуваа меѓу себе и се затвораа во себе, а тоа беше потем главната причина за нивните духовни сегрегации и латентни конфронтации. Тие ни до наши дни не се расонија од соништата за својата *голема* или *велика* држава на Балканот.

Дека тој етноцентричен и панмегаломански отров може да биде уништен, тоа дефинитивно треба да го покаже токму *Македонската енциклопедија*, која треба да се гради на сосема нови, на полно европски, а не балкански или балканоцентрични темели.

На сите балкански анахронизми, егоцентризми, мегаломанства и мегалофилства, нашата Енциклопедија треба да им ја спротивстави својата *екуменска идеја*, идејата на универзализмот и на светот како целост. Таа идеја во светско-историска смисла се роди, настана, тргна најпрвин од Македонија, како една од најфундаменталните македонски идеи, која остана не само животворна сè до денес, туку се крена на ниво на единствена планетарна алтернатива

на Европа и на човечкиот род воопшто. Таа идеја ја има својата не-уништива подлога во создавањето не само на Балканот, туку и на Европа и на сета наша планета во нивното израснување во една нова голема целост. Притоа таа идеја е сосема аналогна и кореспондентна од и со добро сфатената идеја за/на *глобализацијата* на современиот свет, не како апстрактно единство, туку како единство на разлики. Таа македонска идеја да се обедини светот не беше само идеја-окосница на Александар Македонски. Напротив. Таа подоцна се преточи во епохалниот чин на христијанизацијата на Словените, во создавањето на Охридската архиепископија, во борбата за рамноправност на јазиците, во израснувањето на старословенскиот црковен јазик во заеднички јазик на сите Словени, на што потоа, по создавањето на посебните словенски јазици, се надоврза и Григор Прличев со идејата за еден единствен пансловенски јазик. Кон тоа треба да потсетиме дека големите балкански цареви, по Александар Велики, како, на пример, цар Самуил, цар Симеон или цар Душан, го гледале Балканот не само од ракурсот и перспективата на регионалната оптика, туку и од перспективата на неговата државна, но и духовна екстернализација.

Базичен критериум на *Македонската енциклопедија*, критериумот *conditio sine qua non* треба да биде не само нејзината објективност, туку, во прв ред, нејзиниот објективизам, односно објективистичкиот пристап во анализата и интерпретацијата на историските феномени. Тоа е, имено, она што им недостига на некои, ако не и на повеќето балкански енциклопедии, особено пишувани во нивниот ројалистички или во нивниот т.н. социјалистички период. Тогашните енциклопедии не само што беа создавани по и под директивите на *кралот* и *штајковината*, подоцна на централните комитети и се потпираа врз т.н. марксистичка, односно врз т.н. напредна гледна точка од која и врз основа на која повластено место во енциклопедиите имаа т.н. прогресивни мислители, творци, појави и настани за сметка на т.н. реакционерни. Таа т.н. „напредна“ ме-

тодолошка шема кај нас понатаму еволуираше во нашата свест како централисти-врховисти, комунисти-демократи, монархисти-републиканци, универзалисти-националисти, федералисти-автономисти, револуционери-еволуционери, интегралисти-сепаратисти итн. Таа методолошка шема нашата Енциклопедија мора да ја напушти не само затоа што е идеолошки еднострано фундирана и не само затоа што со неа се врши насилство над историјата, туку и затоа или во прв ред затоа што ја осиромашува сликата за нас самите во историјата и сликата за македонската, политичка и духовна историја воопшто. Според тоа, во нашата Енциклопедија мора да имаат рамноправен статус личностите и идеите од различни филозофски, историски и национални определувања – колку и да се спротивни едни на други и колку тие во минатото и во сегашнината да биле спротивставени едни на други, па дури и да војувале и да се бореле едни против други, но само под услов тие да се личности и идеи од формат и да оставиле трага во нашата политичка и културна историја. Не треба да има никакво сомнение дека во нашата Енциклопедија (да го илустрираме тоа низ конкретен пример) ќе имаат место претставниците и на социјалистичката идеја (Главинов, Шаторов, Колишевски и во таа струја Мито Хаџи Василев, Александар Грличков, Лазар Мојсов и др.), но, паралелно со тоа ќе биде застапена и нивната антиструја (сеедно како ќе ја наречеме – автономистичка или врховистичка) како нивни антиподи, струјата на Александров и Михајлов, а во неа: Димитар Ѓузелов, Димитар Чкартов, д-р Никола Андреев и др. Се разбира, и двете струи имаат свои црни петна, свои заблуди, но треба секогаш да имаме предвид дека во историјата има патриоти и предавници, филантропи и мизантропи, хуманисти и утописти, херои, но и убијци и злосторници, дека историските процеси не се одвивале мазно и морално, дека двигатели на историјата не се само доброто, хуманото и вистинитото, туку и злото, насилството и заблудите. Дотолку повеќе што нашата Енциклопедија нема никому ниту да крева споменик, ниту да

копа гроб, туку ќе настојува сосема објективистички да му даде секому место што самиот си го создал. Дотолку повеќе што, применувајќи го објективистичкиот метод, таа ќе се потпира само на фактичките судови: *Авијор, место и година на раѓање и умирање. Живојоис. Дела, трудови, сфаќања. Функции. Политички, научни или философски ориентации. Извори за истражување* итн. Така прикажани сите од нашите луѓе, инаку толку сурово спротивставени едни на други, сместени во Енциклопедијата ги измируваат, како што тоа го прави смртта, сите меѓусебни спротивности, сопоставености и анимозитети, почивајќи на нејзините страници, некогаш како поттик и инспирација на новите поколенја, а некогаш како кобно *metento* и предупреда за нив и за нивната и нашата заедничка македонска иднина.

Овој методолошки објективистички пристап особено мора да дојде до израз во проследувањето на политичката историја на Македонија. На пример, во анотацијата *Македонска влада* или *Македонски парламенти* (и зависно од тоа дали има научна основа да се појде, на пример, од владите на македонските востанија, Кресненското или Илинденското) мора да се набројат сите, особено претседателите на владите и на парламентите (на пример, Н. Карев, Л. Колишевски, М. А. Ченто итн., сè до Б. Црвенковски и Љ. Георгиевски), односно сè до Стојан Андов и Саво Климовски). Истото се однесува и за политичките партии од КПМ/СКМ, СДСМ, ВМРО-ДПМНЕ и другите. Само со примената на овој објективистички пристап ние ќе можеме во нашата Енциклопедија да се претставиме и да се покажуваме како зрел историски и државотворен народ. Освен тоа, само на тој начин и се остварува природната и неумолива идеја на нашата Енциклопедија за воспоставување на македонскиот национален континуитет, кој тече, се развива и со голем број заблуди и странпатици со што се прераснува и надраснува себеси, независно од политичките или идеолошките форми, политички режими и системи на одвивањето на политичката историја

на Македонија во втората половина на XX век. Оваа магистрална методолошка концепција на *Македонската енциклопедија* треба да се реализира, пред сè, во подолгите експликации што ќе бидат елаборирани и претставени на повеќе колони и на повеќе страници во толкувањето и осмислувањето на клучните поими во нашата Енциклопедија, како што се: *Македонија, Македонски војници, Македонска култура и уметности*, (книжевност, театар, сликарство, музика, архитектура итн.), *ВМРО, НОБ, Македонски просветители, Македонски јазик, Македонска интелегенција, Македонски политички партии итн.*, но и низ секоја одделна анотација за клучните личности од нашиот политички, научен, образовен, културен и уметнички живот низ вековите сè до денес. Таа, исто така, ќе дојде до израз и во идејата на страниците на нашата Енциклопедија, заедно со галеријата македонски репрезентативни имиња од културата, историјата, политиката, економијата, уметностите, ќе се сретнат и угледни великодостојници од светот на религиите во Македонија, потоа познати стопанственици и стопански капацитети по војната, но и пред војната, наши истакнати фабриканти и прочуени еснафи од предвоениот живот, познати капиталисти во првата половина на XX век, како и *познати семејства* (од типот на Робевци, на пример) како први наши мецени, но и протагонисти на македонската култура, на националната преродба, на политичкиот, стопанскиот и духовниот развој на Македонија воопшто.

Македонската енциклопедија (или *Енциклопедијата на Македонија*, или *Енциклопедија Македоника*, итн. како и да се нарекувала таа) ќе биде енциклопедија на македонскиот народ, на македонската држава, на македонската култура. Пред неа сериозно ќе се постави прашањето како таа ќе ги прикаже националностите што живеат кај нас. Тоа е едно од т.н. клучни прашања за нашата Енциклопедија и треба да биде елаборирано на теориско и на историско ниво. На теориско треба да се разработи односот нација – националност (мнозинство – малцинство); на историско треба да се

проследи како која националност, односно малцинство се населува-ле во Македонија и на кој нејзин дел. Значи, најнапред во анотацијата *Малцинствата (Националности)* треба на едно место сите тие да се објаснат како и кога настанале на почвата на Македонија, а секоја националност одделно треба да биде објаснета и обработена како и кога се формирала во однос на македонскиот народ и на другите националности во историјата и каков е нејзиниот статус денес. Посебно треба да има анотации: *Албанска националност во Македонија, Турска, Влашка, Српска, Ромска* и др. Тука би се објаснила секоја од нив посебно, нејзината генеза, нејзиниот демографски развој, наталитет, потоа нејзината култура, образование, печат, истакнати писатели, универзитетски професори, политичари, лекари, религиозни поглавари итн. Меѓутоа, под буква на која почнува презимето на истакнатите интелектуалци, политичари, духовници итн. на националностите секој од нив ќе се третира посебно како дел и на македонската култура. На пример, *Ситарова Луан, Гајџани Адем, Рамо Шукри, Емин Илхами*, итн. што треба да значи дека тие се како државјани Македонци од албанска, турска итн. националност. *Македонската енциклопедија* ќе ги вгради нив во македонската култура, политика, образование, како што албанската, турската итн. култура со право нив може да ги вклучи во својата историја.

Токму оваа проблематика покажува колку *Македонската енциклопедија* ќе мора да ги опфати и соседите, така што секоја соседна балканска држава – *Албанија, Бугарија, Грција* и *Србија* (како и подалечните *Турција* и *Романија*) треба да биде одделно обработена, со акцент на нивниот однос кон Македонија и Македонците. Дотолку повеќе што врските на Македонија со соседите и пошироко со балканските народи и култури биле многу блиски и тие често во минатото соработувале во своите националноослободителни борби, во културата, стопанството, трговијата итн., независно од тоа што и војувале меѓу себе, како што војувале и многу европски

народи, а денеска се обединети во иста политичка заедница. Притоа, имајќи ја предвид нашата заедничка европска иднина, *Македонската енциклопедија* не треба да биде полемичка, туку објективистичка книга, подготвена секогаш да изрече повеќе убави зборови за оние заемни вредности што нив ги поврзувале, а помалку за оние што ги izdelувале и спротивставувале. Со народите со кои сака да се дели иста судбина треба грдите нешта од историјата да се ставаат во втор план, или барем да не им се придава особено нагласено значење. Сега ние уште живееме во и со духот на разликите, ги уситуваме нив до национална исклучивост па затоа не можеме да воспоставуваме духовно единство меѓу нив. Таа нова валоризација и ревалоризација на историјата, на новиот нејзин неантагонистички, туку хармонизирачки дух на сите нејзини трајни вредности, но и на сите нејзини *ad hoc* деклинации (откако сите поматени стари поими и факти ќе бидат средени, сведени и протолкувани врз фонот на новото македонско гледиште за иднината на Балканот и Европа) треба да биде една од главните задачи на нашата Енциклопедија.

Но и покрај овој *bonna fide* стил и пристап што на методолошки и аксиолошки план ќе го постулира нашата енциклопедија, и што како нов методолошки клуч таа ќе го преферира, поаѓајќи повеќе од духот на иднината, отколку од духот на минатото, *Македонската енциклопедија* ни под кој и да е услов не смее да прави никакви историски компромиси од дневно-политичка природа. На пример, во случајот на вреднувањето на Балканските војни (1912 и 1913) таа треба консеквентно да го застапува македонското гледиште. Ние, имено, не можеме да го прифатиме становиштето за овие војни што доминира во сите балкански енциклопедии дека, на пр., *Кумановската биџика* (1912) и *Брегалничката биџика* (1913) биле историски факели што ја носеле слободата на сите балкански народи од турскиот јарем. Според тоа, ние мораме кон нив јасно да го изразиме нашето македонско гледиште дека тие за нас не само

што не се тоа, туку, обратно, дека тие, како завојувачки акти, ѝ донесоа ново и дефинитивно распарчување на Македонија, независно од толку гласниот историски виј на циничкиот макијавелизам на балканските монархии и нивните историографии изразен во ставот: *војуваме сити заедно и со вас за вас*. Отаде нашата енциклопедија на повеќе историски настани, раздобја и личности ќе им пристапува од позицијата на македонското гледиште и нив ќе ги проценува самостојно, свесна за тоа дека тие не можат да имаат истозначно вреднување. Притоа таа ќе го претпочита историскиот плурализам, наместо историскиот монизам свесна дека сите историски настани се епохално условени и ограничени и дека секое ново време носи нови сознанија и нови толкувања. Освен тоа во содржинските аспекти и во методолошките основи на *Македонската енциклопедија*, мора да се појде од сознанието дека ние ја пишуваме неа денес во една нова европска стварност и во една нова историска и духовна ситуација кога како древна балканска земја сме упатени кон здружување во европското семејство на народите и кога во таа смисла очите на Европа се насочени во нас. Отаде сметаме дека нејзината генерална концепција мора да води сметка и да биде изградена не врз старите и анахрони пасатистички начела (што значи не да се толкува минатото само заради минатото, туку погледите кон него треба да бидат свртени и од духот на сегашнината, или уште поточно, од духот на иднината кон која сме упатени и кон која се стремиме. Во таа смисла *Македонската енциклопедија* мора во секој случај да биде не само книга за нашето минато, туку и една визионерска книга што ќе ги антиципира историските процеси во XXI век во кој влегуваме и коишто нè очекуваат во него.

Сето што досега го рековме зборува дека *Македонската енциклопедија* не може да почне да се пишува, ниту пак да се напише воопшто, без јасни и цврсти модерни содржински и методолошки упоришта за нашето македонско гледање на работите врз кои таа треба да се гради. А и нашето македонско гледиште, по неговите не

само минати, туку и денешни контаминации (од лево и од десно, од Север, Југ, Исток и Запад), сè уште не е кристално јасно искристализирано и сè уште не е експлицитно дефинирано и дека таа и самата ќе биде битен фактор за неговото супстанцијално засновање. Притоа треба да се земе предвид дека македонското гледиште не може да се создаде како некој *сумарум* или пак како некоја и некаква *историска еклектика*. Токму затоа тоа гледиште не може да се фундаира, а со самото тоа и да се формулира догматски и еднострано, еднипати, на пример, потпирајќи се врз т.н. централистичка окосница во него (подоцна со ВМРО (Обединета) и од неа па натаму коинцидирајќи со „левицата“) и со т.н. прогресивно движење, другипати потпирајќи се на т.н. врховистичко начело, односно на „десницата“. *Македонската енциклопедија* треба оваа последнава тенденција да ја ослободи од многу априоризми, како што е, на пример, во македонската историографија случајот со Борис Сарафов, и дека таа исцело и без исклучок била само во служба на бугарскиот двор. Тоа особено треба да дојде предвид кога ќе се вреднуваат и превреднуваат многуте македонски политички организации во Америка, Европа и во дијаспората воопшто. На линијата на многуте нови превреднувања на нашата историја треба сериозно да биде подложена и македонската „десница“, олицетворена во ова т.н. врховистичко начело. Според тоа, македонското гледиште го присвојувале разни македонски политички идеолози и денес е сè повеќе јасно дека тоа претставува мозаик што е граден минувајќи низ бројни искушенија.

Но постои и третата опција – тоа е македонското национално движење што континуирано и паралелно се развива со наведените струи од половината на XIX век, па сè до денеска и создаде низа националноослободителни програми. Затоа можеби треба да зборуваме за повеќе фази и паралелни релации низ кои македонското гледиште поминало, имајќи предвид дека во повеќето случаи Македонија била стожер на сите политички, историски и национал-

ни пледојаеа за тоа како политички и историски бил или ќе биде устроен нашиот Полуостров. Во тој македонски политички и историски мозаик, *линијата Мисирков – Рацин – Конески* останува базична и магистрална. Но, со тоа во никој случај не треба да се редуцираат и другите т.н. странични линии.

Македонската енциклопедија мора јасно да се определи за главните упоришта на македонското гледиште, кое, меѓутоа, мора да биде прикажано плуралистички, мозаично, а не еднозначно, монистички, шематски, само со една и само низ една единствена боја. Нашата Енциклопедија треба да соумее нив дијалектички да ги поврзе во едно ново единство, оддавајќи им свое место на сите што се бореле и гинеле за Македонија.

Во интелектуалната магла, во која често беше завеано македонското гледиште, нашата Енциклопедија треба да го истакне неговиот органски континуитет со националната програма што ја создадоа познатите македонски интелектуалци околу Македонското научно-литературно другарство од почетокот на XX век во С. Петербург како фундаментална линија и како нејзин базичен столб. Треба, кога веќе со право му придаваме такво фундаментално значење, *Другарството* дефинитивно да го промовираме како историски почеток, а не само како претходница на МАНУ. На тој начин сè повеќе ќе биде јасно дека *Македонската енциклопедија* ќе донесе многу нови и во националната свест на нашиот народ недоволно познати фундаментални упоришта што ќе ја збогатат свеста за нас самите во историјата. Најпосле и затоа се создаваат енциклопедиите – да ги расветлат знаењата за една национална историја, географија, етнографија и култура со кои таа се препознава меѓу другите народи и култури. Енциклопедиите се, имено, најсеопфатниот начин на перманентно образование и осознавање на еден народ. На тој начин она што нè следи нас Македонците дури и во современоста: недостигот на историско паметење, со нашата Енциклопедија ќе се редуцира, со што ќе се отстранат познатите маке-

донски национални депреси, но, и оној мегаломански романтичен патос на балканските енциклопедии.

Македонската енциклопедија е исправена не само пред нови факти, туку и пред нови сознанија и, уште побитно, пред нивна нова редефиниција, во толкувањето на старите факти. Илузија без преседан е мислењето дека потпирањето само на фактите, т.е. на т.н. *квантитативни архивски граѓа*, само по себе ќе доведе до *нов квалитет*. Од тие причини на нашата Енциклопедија ѝ претстои ново читање на фактите – толку жестоко испобуричкани од познатите антимакедонски големодржавни проекти и концепти. Со сето тоа *Македонската енциклопедија* ќе застане пред голем број крупни теми сè уште недопрени, ниту посистематски анализирани. Тука особено го имаме предвид прифатеното македонско становиште и во светот за улогата на Македонија во уметноста на Европа и во светот, како што се виничките теракоти, охридските и нерешките фрески и икони, итн. Но кај нас не е уште систематски обработено, од естетско-морфолошка гледна точка, прашањето за т.н. македонски стил, симултанитетот на стилските епохи во уметноста на Македонија и воопшто вредноста на нашите стари книги не само како текст, туку и како естетски реалитет. На сето тоа треба сериозно да се работи за да не останат темелно незасновани нашите големи вредности во светско-историска смисла, наспроти тенденциите за нивна релативизација во смисла на Кондаков и Филов дека дел од српското и дел од нашето ѕидно сликарство е периферен одраз на рафинираното византиско сликарство, или во смисла на Лихачов дека старата словенска уметност и култура е само трансплантација на византиската, односно дека во македонскиот случај, всушност, се работи за грчки (византиски) период на македонската уметност што остана инаку кај нас недостатно коментирано.

Но, при сето тоа треба да се земе предвид и фундаменталната студија на рускиот византолог Лазарев, кој наоѓа специфичен, местен израз во македонското средновековно сликарство. Несом-

нено ние сме живееле и опстојувале во и низ многубројни културни симбиози и нашата Енциклопедија треба во македонската културна симбиоза да разлучи *што е што*, што е наше сопствено и автохтоно, а што влијание или естетска парафраза. Во таа смисла пред нашата Енциклопедија многу фундаментални теми за нашето место во европската култура ја чекаат својата експертиза и дека таа треба да биде повод тие експертизи да дојдат на дневен ред и така верифицирани и осмислени да се вградат во неа.

Кај нас сè до денес остана неразјаснета опскурната збрка на балканската провинцијална мегаломанија за тоа: Што Македонците, што Бугарите и што другите му дадовме на светот? Кон сето тоа постојано соочувајќи се со националната угроза на македонската егзистенција од соседните балкански центри, ние не стасавме да ја испитаме, обратно, нивната значајна улога (на пример, на Софија, Белград или на Атина) во и за историјата на македонската култура. Нашата Енциклопедија тоа мора да го утврди и да го истакне значењето за нивниот влог во неа. Најпосле, капиталното дело „За македонските работи“ е објавено во Софија, тоа истото се случи и со капиталното дело на Григор Прличев во Атина. Да не зборуваме за македонскиот печат во Бугарија, особено публикациите и весниците на Васил Ивановски, Ангел Динев, Митко Зафировски, Коста Веселинов и други, за Македонскиот литературен кружок во Софија, за „Вардар“ и „Балкански гласник“ во Белград, потем за македонските асоцијации и институции во Атина, Јанина, Софија итн. како културно-образовни центри на македонската интелигенција во XIX век итн.

Земајќи го сето тоа предвид, *Македонската енциклопедија* треба да се карактеризира со широчина, а не со тесноградост на своите погледи, особено на својата исходна методолошка и содржинска позиција. Таа треба да покаже дека македонското гледиште не се пробиваше во историјата мазно и дека него го придружуваа многубројни контаминации од страна, но и антагонизми од-

натре. Во борбата на македонската интелигенција во XIX и XX век против супремацијата на туѓинските идеи и туѓинскиот дух, таа, живејќи и создавајќи во соседните културни центри, се бореше за Македонија пишувајќи на бугарски, грчки, српски и на други јазици, против т.н. балканска гигантоманија во вид на бугарска, грчка или српска супремација, имајќи во тие национални антимакедонски центри свои жестоки противници, но и свои блиски приврзаници (Вулгарис, Јаворов или Туцовиќ, на пример), така што нашата Енциклопедија треба да зборува и за бугарската, грчката (имајќи го предвид фактот дека грчкото школство во тоа време беше на највисоко ниво на Балканот и во Европа) и за српската улога во развитокот на македонската култура и нејзината историја. Притоа, *Македонската енциклопедија*, без лажна скромност, треба да зборува и за улогата и придонесот на Македонија и на Македонците во создавањето на бугарската, грчката, српската, албанската и турската култура.

Никогаш досега во својата историја нашиот народ, борејќи се за најелементарни услови за својот опстанок, немаше можност слободно да ја развива својата култура и својата национална држава, како што тоа го прави во втората половина на XX век. Пристапувајќи кон создавањето на својата Енциклопедија денес сме свесни дека таа како компендиум на македонското паметење, како најсестрана негова легитимација во светот на историското и духовното искуство на македонскиот народ, како среденост и систематизираност на ерудицијата за нас самите во историјата, како егзактна експертиза на македонската стварност низ историјата ќе биде една од најголемите победи на нашиот народ досега во историјата на неговата култура.

На тој начин првата *Македонска енциклопедија* ќе израсне во траен фундамент на нашата македонска цивилизација и култура во просторот и времето.

Нивски, градинарски и фуражни растенија

Овоштарство

Органска хемија

Петрографија и петрологија

Плевелни растенија

Право и политички науки (кривично, семејно, наследно)

Психологија

Симболичка логика

Социологија

Статистика

Стоматологија

Теологија

Технички својства на дрвото

Физика

Фолклор. Етнологија